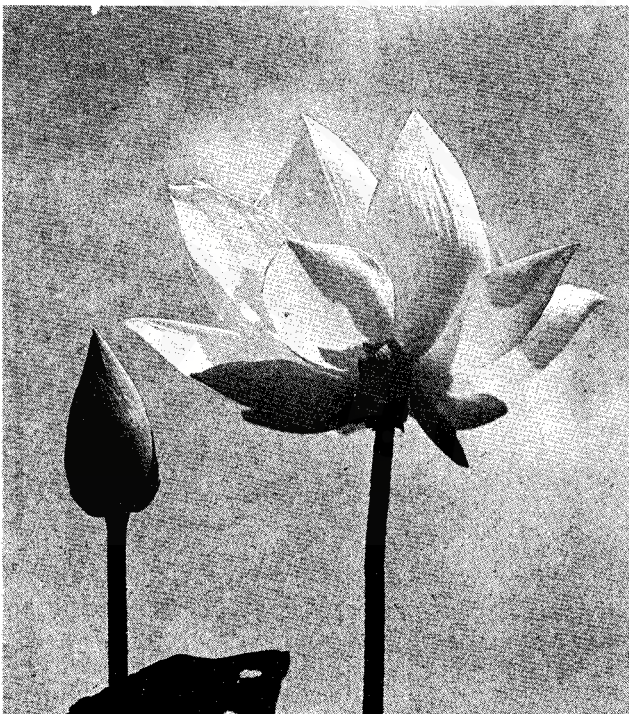

แนะนำ พุทธธรรม*

ส. คีวรักษ์

สภาพัฒนาวัฒนธรรมแห่งประเทศไทย

ในปี พ.ศ. 2514 โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ซึ่งมี ดร. ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นประธานกรรมการ ได้พิมพ์หนังสือชุดสองเล่มใหญ่ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร เนื่องในโอกาสที่พระชนม์ครบ 80 พรรษา บริบูรณ์ ในบรรดาผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้รับเชิญให้เขียนบทความทางวิชาการนั้น มีเพียงท่านเดียวที่ดำรงสมณเพศ คือพระมหาประยุทธ์ ปยุตโต ซึ่งขณะนั้นเป็นพระศรีวิสุทธิโมลี รองเลขาธิการมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์

งานนิพนธ์เรื่อง “พุทธธรรม” ของท่านมีความยาวมากที่สุดถึง 206 หน้า และได้รับพิจารณาว่าเป็นข้อเขียนที่ดีที่สุดในหนังสือชุดสองเล่มนั้น ด้วยเหตุนี้ท่านจึงได้รับอาราธนาให้แสดงปาฐกถาพิเศษโดยสรุปย่อจากข้อเขียนดังกล่าว ในวันคล้ายวันประสูติของพระองค์ท่าน ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ข้อเขียนนี้ต่อมาได้แยกตีพิมพ์เป็นหนังสือเล่มต่างหาก และได้ก่อให้เกิดผลที่ลึกซึ้งต่อการพุทธศาสนาในเมืองไทยเป็นอันมาก เพราะนับเป็นครั้งแรกที่มีการอธิบายพุทธศาสนาอย่างชัดเจน ซึ่งแม้แต่คนไทยที่ได้รับการฝึกฝนตามระบบเก่าในวัด และผู้ที่ได้รับการศึกษาอย่างใหม่จบจากต่างประเทศก็สามารถเข้าใจได้โดยง่าย การเขียนก็ใช้

ภาษาที่สละสลวย และมีลีลาที่ชวนให้ผู้อ่านติดตามอย่างยิ่ง

หลังจากนั้นได้มีการตีพิมพ์หนังสือนี้ซ้ำอีกหลายครั้ง โดยเฉพาะการพิมพ์แจกเป็นอนุสรณ์เนื่องในงานศพ ชุมชุมหรือกลุ่มศึกษาพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ก็กำหนดให้ใช้เป็นหนังสือคู่มือสำหรับผู้ต้องการศึกษาพุทธศาสนาอย่างเอาใจจริงเอาจริง

ในการพิมพ์ครั้งแรก ท่านผู้เขียนได้อธิบายพุทธศาสนาไว้เพียงสองภาค กล่าวคือภาคแรก เป็นเรื่องมัชฌิมนิพพาน หรือหลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติ และภาคที่สองเป็นเรื่องมัชฌิมาปฏิปทา หรือข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฎธรรมชาติ ในแต่ละภาคได้อธิบายไว้อย่างลุ่มลึก ในภาคแรกท่านเริ่มด้วยคำถามที่ว่า “ชีวิตคืออะไร” จากนั้นจึงอธิบายขั้นๆ ในรายละเอียดอย่างเป็นเหตุเป็นผล ด้วยเหตุนี้ผู้ที่ไม่มีความรู้ทางพุทธศาสนามาก่อนก็สามารถทำความเข้าใจการวิเคราะห์สิ่งที่เรียกว่า “นามและรูป” ซึ่งจำแนกออกเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณตามแบบพุทธได้ แนวความคิดพื้นฐานเหล่านี้มีความสำคัญและมักจะเข้าใจกันผิด ๆ อยู่มาก ไม่เฉพาะชาวตะวันตก แต่รวมถึงในหมู่คนไทยด้วย ความรู้ในส่วนนี้จึงนับว่ามีคุณค่าควรแก่การถ่ายทอดเป็นภาษาอังกฤษ

คำถามต่อมาที่ท่านผู้เขียนถามก็คือ “ชีวิตเป็นอย่างไร” และท่านตอบปัญหานี้โดยการอธิบาย “ไตรลักษณ์” คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ความเข้าใจเรื่องนี้เป็น ความเข้าใจคำสอนสำคัญของพุทธศาสนาเกี่ยวกับลักษณะสากล หรือสามัญลักษณะของปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ รวมทั้งสิ่งที่เรียกว่า “ตัวตน” ด้วย

จากนั้นท่านผู้เขียนถามต่อไปว่า “ชีวิตเป็นอยู่อย่างไร” และตอบโดยการอธิบายถึงปัจจัยการหรือกฎแห่งการอิงอาศัยกันเกิดขึ้น นับเป็นแก่นพุทธปรัชญาที่ปฏิเสธเรื่องปฐมเหตุของสิ่งทั้งหลาย กฎปฏิจกสมุปบาทนี้เป็นเรื่องยาก และลึกซึ้งที่สุดจนแม้สมเด็จพระสังฆราชพระองค์หนึ่งถึงกับยอมรับว่า ไม่สามารถเข้าใจเรื่องนี้ได้ดีเท่าที่ควร พุทธศาสนาทุกนิกาย จักต้องย่ำและอธิบายหลักการเรื่องนี้ไว้ เฉพาะในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่มีอรรถกถาและฎีกา เป็นจำนวนมากอธิบายเรื่องนี้ ผู้ที่เข้าใจปฏิจกสมุปบาทอย่างแจ่มแจ้งจึงจะซาบซึ้งในมัชฌิมาปฏิปทา และสามารถกล่าวอ้างได้ว่าตนเป็นชาวพุทธอย่างแท้จริง มิฉะนั้นก็อาจพลัดหลงไปในความเห็นผิดมีประการต่าง ๆ เช่น อัตถิภาวะ (Extreme realism) และนัตถิภาวะ (Nihilism) สัสสตวาทะ (Eternalism) และอุจเจตวาทะ (Annihilationism) อัตตการวาทะ (Self-generationism) และปรการวาทะ (Other-generationism) ได้อย่างง่ายดาย แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า ผู้ที่เรียกตัวเองว่าชาวพุทธจำนวนมากในประเทศไทยมักจะเข้าใจหลักการนี้ผิด ๆ

ในบรรดาพระภิกษุเถระของไทยปัจจุบัน ดูเหมือนจะมีเพียงท่านพุทธทาสภิกขุและพระราชวรมุนีเท่านั้นที่สามารถอธิบายหลักการอันละเอียดอ่อนประณีตนี้ให้เป็นที่เข้าใจแก่พุทธศาสนิกชนในวงกว้างได้ ท่านทั้งสองต่างอาศัยอ้างอิงจากพุทธพจน์ที่เป็นพระบาลีดีกว่าพึ่ง

คัมภีร์อรรถกถาหรือฎีกาเป็นหลัก ซึ่งท่านก็พิจารณาใช้ด้วยเช่นกัน

ในภาคที่ 2 กล่าวถึง แนวทางสำหรับการปฏิบัติเพื่อให้ชีวิตดำเนินไปตามมัชฌิมาปฏิปทา โดยที่สิ่งทั้งปวงจะต้องดำเนินสอดคล้องกันไปตามกฎหมายของธรรมชาติ

ท่านผู้เขียนเริ่มต้นด้วยการถามว่า “ชีวิตควรเป็นอย่างไร” และตอบคำถามนี้โดยอธิบายอริยมรรค มีองค์แปดโดยละเอียดพิสดาร สัมมาทิฐิ และมิจฉาทิฐิ ได้รับการเน้นย้ำ และอธิบายอย่างกระชับแจ่มแจ้ง เช่นเดียวกับสัมมาปฏิบัติและมิจฉาปฏิบัติ ท่านผู้เขียนสามารถแสดงเรื่องที่จะละเอียดประณีตเหล่านี้ให้ผู้อ่านเข้าใจอย่างชัดเจนและกระชับเพียงไม่ถึงร้อยหน้า คำอธิบายของท่านดำเนินตามแนวพระไตรปิฎก แต่กระนั้นก็ได้อธิบายขยายความอย่างสมเหตุสมผลและน่าอัศจรรย์ใจในความหยั่งรู้ธรรมของท่านและการให้อรรถาธิบายได้อย่างแจ่มแจ้งยิ่ง

ในการพิมพ์คราวแรกได้ยุติลงเพียงเท่านี้ แม้ผู้แต่งจะมีความเห็นว่า พุทธธรรมภาคสมบูรณ์ควรจะมีกล่าวเสริมอีกสองภาค กล่าวคือภาคที่ 3 กล่าวถึง วิมุตติ-ความหลุดพ้น ได้แก่ ความหมายของชีวิตเมื่อเข้าถึงธรรมสุดท้ายแล้ว ความหมายและสภาพของจุดหมายสุดท้ายนี้เป็นอย่างไร และมีคุณค่าอย่างไรสำหรับผู้บรรลุดังภาคที่ 4 กล่าวถึงวิัตถุประสงค์เชิงปฏิบัติของมัชฌิมาปฏิปทา อาทิเช่น ปัจเจกบุคคลและสังคมาควรจะประยุกต์หลักการนี้ไปใช้ในชีวิตประจำวันอย่างไร ทั้งเพื่อให้กิจต่าง ๆ ลุล่วงไปด้วยดี และเพื่อการศึกษาแก่บรรดาอนุชนรุ่นต่อไป เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และสอดคล้องกลมกลืนกันเท่าที่จะเป็นไปได้

ครั้นต่อมาท่านผู้เขียนได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชวรมุนี ท่านได้รับอาราธนาไปสอนพุทธศาสนายังมหาวิทยาลัย Swarthmore College ครั้งหนึ่ง และอีกครั้งหนึ่งที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด สหรัฐอเมริกา ท่านลาออกจากตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ที่ท่านพำนักอยู่ รวมทั้งลาออกจากตำแหน่งรองเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อเขียนหนังสือ **พุทธธรรม ฉบับสมบูรณ์** ให้ลุล่วงไป แต่ก็ไม่อาจสำเร็จลงได้จนเวลาล่วงเลยมาถึงกว่าปี ส่วนหนึ่งเพราะท่านมีภาระจะต้องเขียนผลงานชิ้นอื่น ๆ (เช่น **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**) และมีกิจในฐานะที่เป็นพระสงฆ์ซึ่งต้องคอยช่วยให้คำแนะนำศึกษาแก่ญาติโยมผู้ต้องการที่พึ่งทางใจ นอกจากนั้นสุขภาพของท่านก็ไม่สู้สมบูรณ์อีกด้วย

ฉะนั้น จึงน่ายินดีเป็นอย่างยิ่งที่มีการจัดพิมพ์ **พุทธธรรม ฉบับแก้ไขปรับปรุงใหม่** ในปีนี้ แม้ว่าในขั้นการพิมพ์จะมีปัญหาและข้อบกพร่องอยู่บ้าง รวมทั้งยังไม่ได้ผนวกดัชนีซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งยวดเข้าด้วย แต่ข้าพเจ้าเองรู้สึกว่าเป็นหนังสือเล่มนี้จะเป็นที่ต้อนรับของวงการหนังสือไทยอย่างมาก ส่วนข้อบกพร่องดังกล่าวเป็นจุดเล็กน้อยที่เชื่อว่าแก้ไขได้ไม่ยากในการพิมพ์ครั้งต่อไป ซึ่งข้าพเจ้าแน่ใจว่าจะมีขึ้นในเร็ว ๆ นี้ อันที่จริงการพิมพ์สำเร็จในปีนี้นับเป็นนิมิตดีเช่นกัน ที่บังเอิญประจวบกับการฉลองกรุง 200 ปี จึงสมควร

แปลหนังสือเล่มนี้เป็นภาษาอังกฤษ (แม้จะแปลโดยสรุปก็ยังดี) และนี่จะเป็นของขวัญที่ดีที่สุดที่ประเทศไทยจะให้แก่โลกสมดังพุทธวจนะว่า “ธรรมทานเป็นเลิศในทานทั้งปวง”

มีฝรั่งจำนวนมากพยายามที่จะเข้าใจพุทธศาสนาในเมืองไทย โดยแบบแผนทางวิชาการ ผู้ที่อ่านหนังสือเล่มนี้จะสามารถเข้าใจพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้ดีเกือบเท่านักปราชญ์ฝ่ายพุทธศาสนาที่เก่งที่สุดในเมืองไทยเวลานี้ ข้าพเจ้ารู้สึกว่หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือพุทธศาสนาที่ดีที่สุดเท่าที่เขียนกันมาในทุกภาษา

ไตรภูมิพระร่วง ถือกันว่าเป็นหนังสือที่อธิบายพุทธศาสนาได้ดีที่สุดในสมัยสุโขทัย แต่น่าเสียดายที่ถูกบิดเบือนไปใช้เพื่อประโยชน์แก่ชนชั้นปกครอง **กิจจานุกิจ** เป็นข้อเขียนที่ดีที่สุดที่แสดงให้เห็นโลกทัศน์แบบไทยในศตวรรษที่แล้วมา ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ได้ใช้ความรู้ความเข้าใจพุทธศาสนาอย่างดีของท่านแสดงให้เห็นว่าไทยเรามีได้ด้อยกว่าฝรั่ง โดยเฉพาะในช่วงที่บรรดามิชชันนารีเข้ามาเผยแพร่ศาสนาและกล่าวโจมตีหลายครั้งหลายครา อัลบาสเตอร์ (Henry Alabaster)¹ ได้เข้าใจความสำคัญของกิจจานุกิจไปตีพิมพ์ในหนังสือธรรมจักร (The wheel of the law) ของเขาอีกด้วย ที่น่าเสียดายก็คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้ทรงพระราชนิพนธ์งานชิ้นสำคัญในทางพระพุทธศาสนาไว้ แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระราชโอรสของพระองค์ได้ทรงนิพนธ์หนังสือพุทธศาสนาในแง่มุมต่าง ๆ ไว้หลายชิ้น อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระท่านก็ได้ทรงงานชิ้นเอกที่ประมวลพุทธปรัชญา และการปฏิบัติทั้งหลายเข้าด้วยกัน ดังเช่น **พุทธธรรม** เล่มนี้ ข้าพเจ้าหวังว่าจะมีผู้แปล **พุทธธรรม** นี้ออกเป็นภาษาอังกฤษ เพื่อให้เป็นที่ประจักษ์คุณค่าโดยทั่วกัน

ในฉบับปรับปรุงใหม่ปี 2525 นี้ ท่านผู้เขียนมิได้แบ่งออกเป็น 4 ภาคดังตั้งใจ คงแบ่งออกเป็น 2 ภาคใหญ่ดังกล่าวมาแล้ว แต่ท่านพยายามตอบปัญหาหลาย ๆ เรื่องที่ควรเพิ่มเข้าไปอีก หัวข้อสำคัญของพุทธธรรมยังคงไว้เช่นเดิม คือ กฎธรรมชาติ และคุณค่าทางจริยธรรมต่อชีวิต อย่างไรก็ตามท่านได้ขยายเพิ่มเติมออกไปอีก 6 เท่า

ในการพิมพ์ครั้งนี้ ท่านผู้เขียนยังคงอ้างอิงคัมภีร์บาลีไม่เฉพาะในอักษรไทยและอักษรโรมันเท่านั้น แต่ยังใช้ของพม่าด้วย และท่านอาศัยตำราพุทธศาสนาภาษาอังกฤษเป็นเครื่องประกอบด้วย แต่บางคราวที่มีความเห็นขัดแย้งและท่านมั่นใจว่าผู้แต่งหนังสือเล่มนั้นเข้าใจผิด ท่านก็จะให้คำอธิบายในสาระสำคัญอย่างกระชับโดยมิได้มีลักษณะทำที่ก้าวร้าวเลยแม้แต่น้อย

ในภาคแรก บทแรกเริ่มได้กล่าวถึงขันธห้า ซึ่งได้ขยายความ

ออกไปจากเดิมมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวกับสัญญา (ความจำ ได้หมายรู้) และสติ (ความรู้ตัว) รวมทั้งวิมุตติและปัญญาดด้วย ในตอนท้ายของบทนี้และทุก ๆ บท ท่านผู้แต่งมักจะกล่าวถึงคุณค่าทางจริยธรรมของหัวข้อธรรมนั้นอยู่ด้วยเสมอ และมีบันทึกพิเศษเพิ่มเติมท้ายบทสำหรับผู้สนใจจะค้นคว้าในเรื่องนั้น ๆ ในทางวิชาการต่อไป

บทที่ 2 กล่าวถึงอายตนะ 6 (หรือทวาร 6) อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ และการแสดงออกซึ่งกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ส่วนนี้เป็นการเพิ่มเติมเข้ามา

บทที่ 3 และ 4 กล่าวถึงไตรลักษณ์และปฏิจจสมุปบาท เช่นเดียวกับที่พิมพ์คราวแรก แต่ได้ขยายความบทที่ 4 ออกไปอีกมาก โดยอ้างอิงกับสูตรต้นตะและอภิธรรม เพราะในช่วงหลังมีความขัดแย้งมากในแหล่งผู้รู้พุทธศาสนาของไทยในเรื่องนี้ ท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นจุดสนใจของการโต้แย้งประเด็นนี้ บางทีบทนี้กระมังจะช่วยทำให้ปัญหานี้กระจ่างแจ้งขึ้นได้

บทที่ 5 เกี่ยวกับเรื่องกรรม นับเป็นส่วนเพิ่มเติมที่ยาวมาก ในการพิมพ์ครั้งนี้ ทั้งนี้เพราะกฎแห่งกรรมเป็นหลักสำคัญที่มักจะเข้าใจกันผิดพลาดบ่อย ๆ ดังนั้นการที่ท่านผู้เขียนใช้เวลามากในการอธิบายเรื่องกรรมและวิบากหรือกฎทางศีลธรรมนี้ นับว่าชอบทีเดียว ท่านได้แยกกฎแห่งกรรมออกจาก หนึ่ง-กฎทางฟิสิกส์ สอง-กฎทางชีววิทยา สาม-กฎทางจิตวิทยา และ สี่-กฎทั่วไปของความเป็นสาเหตุและผล

บทนี้ได้อธิบายอย่างกระชับแจ่มแจ้งโดยอ้างอิงพุทธพจน์อย่างยืดยาว ทั้งนี้เพราะเกี่ยวเนื่องด้วยทฤษฎีการเวียนว่ายตายเกิดด้วย หากปราศจากความเข้าใจที่ถูกต้อง บุคคลย่อมสามารถตกไปในความเห็นผิดหรือมีจิตวิปริต เรื่องชาติก่อนชาติหน้าได้โดยง่าย โดยไม่ต้องพูดถึงความเข้าใจผิดที่มีอยู่ดาษดื่นว่า **ทำดีไม่ได้ดี** ท่านผู้เขียนอธิบายความหมายของสิ่งที่ดี ความดีและผลที่ดีอย่างชัดเจน ผู้ที่ได้อ่านหนังสือ “**หลักจริยศาสตร์**” (Principia Ethica) ของ จี.อี. มัวร์ (G.E. Moore) จักต้องซาบซึ้งวิธีการใช้ภาษาทางจริยศาสตร์ของพุทธศาสนา

ในภาคแรกซึ่งมี 5 บทนั้น ได้แบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ 1. ชีวิตคืออะไร 2. ชีวิตเป็นอย่างไร 3. ชีวิตเป็นไปอย่างไร เป็นการแสดงหลักเช่นเดียวกับการพิมพ์ครั้งแรก ในการพิมพ์ครั้งนี้ท่านผู้แต่งได้เพิ่มตอนที่ว่าด้วย 4. ชีวิตควรเป็นอย่างไรเข้าด้วย ในบทที่ 6 จึงกล่าวถึง วิชชา วิมุตติ สุทธิ สันติและนิพพาน บทที่ 7 กล่าวถึงสภาพและระดับของผู้บรรลุนิพพาน บทที่ 8 กล่าวถึง การปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพานในระดับต่าง ๆ เช่น สมถกรรมฐาน วิปัสสนา เจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ เป็นต้น บทที่ 9 อธิบายหลักการสำคัญที่ช่วยให้บุคคลบรรลุนิพพาน และบทที่ 10 เป็นบทสรุปเกี่ยวกับนิพพาน

บทที่ 6 ถึง 10 นี้ เป็นบทที่ยาก และลึกซึ้งที่สุด แต่จะช่วยผู้

1. ท่านผู้นี้เคยเป็นอดีตรองกงสุลอังกฤษประจำประเทศไทย และภายหลังมารับราชการเป็นข้าราชการไทยจนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระปิยมหาราช เป็นต้นตระกูลเสวตศศิลา-ผู้แปล

ที่มีปัญหาในการอ่านหนังสือวิสุทธิมรรค วิมุตติมรรคและมิลินท
ปัญหาได้มาก สำหรับผู้เริ่มอ่านพุทธศาสนาอย่างจริงจังเป็นครั้งแรก
หากเข้าใจ 5 บทก่อนอย่างดี หรืออ่านพุทธธรรมฉบับพิมพ์คราว
แรกโดยตลอดแล้ว จะเข้าใจและซาบซึ้ง 5 บทหลังนี้ยิ่งขึ้น

บทที่ 11 ถึง 15 เป็นบทความประกอบเสริมเข้ามา เริ่มตั้งแต่
การอธิบายถึงชีวิตและคุณธรรมพื้นฐานของอารยชนคือ โสตาบัน
สกทาคามี อนาคามีและอรหัตต์ บันทึกพิเศษท้ายบทนี้อธิบายเรื่อง
ทาน ซึ่งเป็นการปฏิบัติธรรมขั้นต้นของพระพุทธศาสนา

บทที่ 12 กล่าวถึงศีลกับเจตนาธรรมทางสังคม บทนี้ตรงประ-
เด็นอย่างยิ่งโดยเฉพาะสำหรับผู้คิดว่าพุทธศาสนาเป็นเรื่องของ
ความหลุดพ้นเฉพาะปัจเจกบุคคลเท่านั้น แท้จริงแล้ว บทนี้อธิบาย
ถึงความรับผิดชอบต่อสังคมที่ผู้ศึกษาและปฏิบัติธรรมพึงมี และ
บทนี้ยังกล่าวถึงแนวคิดเรื่องการพัฒนาแบบพุทธอีกด้วย

บทที่ 13 ว่าด้วยเรื่องสิ่งเหลือสามัญวีสัย เช่น อิทธิปาฏิหาริย์
และเทวดาหรือภพภูมิอื่น ๆ ซึ่งเป็นหัวข้อที่ผู้สนใจพุทธศาสนาอย่าง
มีเหตุผลมักจะมองข้ามกัน ท่านผู้เขียนอธิบายสิ่งเหล่านี้ยังมีเหตุ
ผลดังเช่นท่านอธิบายสิ่งหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ตามพระบาลีที่
พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้นั่นเอง ความจริงแล้วย่อมหมายถึงปฏี-
หาริย์แห่งการตื่นอยู่เสมอ ดังที่ท่าน ดิษ นัทธันห์ (Thich Nhat
Hanh) กล่าวไว้นั่นเอง

บทที่ 14 กล่าวถึงแรงจูงใจของชีวิต บทนี้น่าสนใจเป็นพิเศษ
เพราะเป็นความคิดที่คนส่วนใหญ่ตีความกันผิดอยู่บ่อยมาก ทั้งนี้
เพราะพระพุทธองค์ทรงสอนให้เราทำจิตตัมหา ประชาชนทั่วไป
จึงมักคิดว่าจะต้องนั่งนิ่งเฉยๆ และไม่ทำอะไรเลย แต่ความจริง
ไม่เป็นเช่นนั้น ไตรสิกขาหรือการฝึกฝนของชาวพุทธ ได้แก่ ศีล สมาธิ
ปัญญา เป็นการฝึกฝนบุคคลให้มีจิตใจที่พร้อมสำหรับกระทำการ
อย่างเหมาะสม

ความจริงแล้วอิทธิบาท 4 คือรากฐานแห่งความสำเร็จ 4
ประการ ไม่ว่าจะเป็นทางโลกหรือทางจิตใจ จะต้องเริ่มด้วย ฉันทะ
(ความพอใจที่ถูกต้องดีงาม) จากนั้นจะต้องมีวิริยะ (ความพากเพียร
ในสิ่งเหล่านั้น) และจิตตะ (ความเอาใจจดจ่อในการพูด ทำ คิดสิ่ง
นั้น) และสุดท้ายคือวิมังสาได้แก่การไตร่ตรอง ตรวจสอบหาเหตุผล
ในการกระทำนั้น ๆ เพื่อบรรลุถึงสิ่งที่ต้องการในที่สุด

ในบทที่ 15 กล่าวถึงความสุขในหลายลักษณะ และหลาย
ระดับ เริ่มตั้งแต่ความสุขในกายคุณซึ่งแท้จริงแล้วเป็นความบีบคั้น
ขัดเคือง จนถึงความสุขที่ไปพ้นกาม ซึ่งบรรลุถึงได้โดยสมาธิภาวนา
จนได้ฌานระดับต่าง ๆ เช่นในสามขั้นแรก (ปฐมฌาน ทุติยฌาน
ตติยฌาน) จะมีความสุขอยู่ด้วยจนถึงจตุตถฌาน (ฌาน 4) จิตมีคุณ-
ลักษณะ 2 ประการ คืออุเบกขา (ความวางเฉย) และเอกัคคตา (ความ
เป็นหนึ่งเดียวของจิต) นั่นละ เราจะต้องตระหนักว่าพุทธศาสนา
ต้องการนำผู้ปฏิบัติธรรมไปพ้นจากความทุกข์ความหลุดพ้น และ
เป็นอิสระอย่างสิ้นเชิง

ในภาคที่ 2 ที่พิมพ์ใหม่นี้เริ่มตั้งแต่บทที่ 16 ซึ่งเป็นการแนะนำ
นามัชฌิมาปฏิบัติ (ทางสายกลาง) หรืออริยมรรคมีองค์แปดอย่าง
ยืดยาว

หลังจากเข้าใจแผนที่ตามทางสายกลาง เราจะต้องพร้อมที่จะ
ก้าวเดินไปตามหนทางนี้ องค์ประกอบที่สำคัญคือ กัลยาณมิตร แท้
จริงแล้วพระพุทธองค์ทรงถือว่าพระองค์เป็นเพียงกัลยาณมิตรผู้ชี้
ทางเท่านั้น ในการก้าวเดินไปด้วยตนเอง เราควรจะได้ฟังคำแนะนำ
จากกัลยาณมิตรผู้รู้ทาง และอาจแนะนำทางให้ได้ กัลยาณมิตรนี้ได้
แก่ พระภิกษุ ครูอาจารย์ ผู้สอนกรรมฐาน เป็นต้น ในการเริ่มต้น
เราจะต้องมีศรัทธาในมรรควิธีและก้าวเดินไป ดังนั้นบทที่ 17 จึง
กล่าวถึงกัลยาณมิตรไว้ทุกแง่ทุกมุม จากนั้นในบทที่ 18 จึงว่าด้วย
การฝึกความคิดให้เกิดความเยือกเย็นขึ้นในใจ (โยนิโสมนสิการ) เมื่อ
ในบทที่ 17 ว่าด้วยคำแนะนำปรีชาที่ได้รับจากผู้อื่น บทที่ 18 นี้ได้
กล่าวถึงการพัฒนาคุณภาพจิตใจของบุคคลนั่นเอง ในพุทธศาสนา
นั้น ทั้งกัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการเป็นความจำเป็นเบื้องต้น
ของชีวิตพรหมจรรย์ทีเดียว ข้าพเจ้ารู้สึกว่ายังไม่มีใครสามารถอธิบาย
หลักสำคัญ 2 ประการนี้ได้ชัดเจนเท่าในหนังสือเล่มนี้

ในบทที่ 19 กล่าวถึงหมวดปัญญา อันได้แก่สัมมาทิฐิ สัมมา-
สังกัปปะ บทที่ 20 กล่าวถึงหมวดศีล ได้แก่สัมมาวาจา สัมมาภี-
มณะและสัมมาอาชีวะ ในบทนี้ได้นำลักษณะทางสังคมมาพิจารณา
ด้วยอย่างมาก บทที่ 21 กล่าวถึงหมวดสมาธิ อันได้แก่สัมมาวายามะ
สัมมาสติและสัมมาสมาธิ บทนี้สามารถใช้เป็นคู่มือที่มีประโยชน์
มาก สำหรับปัญญาชนที่จะฝึกสมาธิเพราะให้กรอบทฤษฎี รวมถึง
แนวทางในการปฏิบัติตามทฤษฎีนั้นด้วย

บทที่ 22 เป็นบทสุดท้ายชื่อ อริยสัจสี่ เป็นบทสรุปสาระ
สำคัญของพุทธธรรมทั้งหมด

ผู้ที่เฝ้าอ่านหนังสือ **พุทธธรรม เล่มนี้**จนจบจะมั่นใจ
ได้ว่าเข้าใจพุทธศาสนาไปร้งยิ่งขึ้น หนังสือนี้จะทำให้ผู้
อ่านมีชีวิตใหม่ขึ้นแม้ว่าเขายังคงขังอยู่กักขังตัวตน และ
ยังไม่อาจยกระดับจิตใจของตนขึ้นมากนักก็ตาม แต่ก็ยังมั่น
ใจได้ว่า เขามีความเข้าใจพุทธศาสนาได้อย่างลึกซึ้งและ
แปลกใหม่กว่าเดิม สำหรับผู้ที่มิใช่พุทธศาสนิกชนก็ไม่จำเป็นต้อง
เปลี่ยนความเชื่อเมื่ออ่านหนังสือนี้ แต่น่าจะชื่นชมพุทธ-
ศาสนาได้มากขึ้นในฐานะที่เป็นปรัชญา เป็นศาสนาและ
เป็นทางดำเนินชีวิตอันประเสริฐ

หนังสือเล่มนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นข้อเขียนที่แสดงสาระ
สำคัญของคำสอนในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่ดีที่สุดเท่าที่
เคยมีมาในวรรณกรรมภาษาไทย